

Лариса Рень,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної роботи та освітніх і педагогічних наук,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
E-mail: socped.conf@gmail.com*

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Права і свободи людини і громадянина та їх забезпечення є у фокусі уваги різних наук. Це пов'язано з демократичним суспільним розвитком, що є можливим завдяки реалізації особистих, політичних, соціальних, культурних, економічних, екологічних прав. Права людини і свободи людини – це можливість людини володіти, користуватися і розпоряджатися благами, визнаними суспільством та державою у спосіб, передбачений Конституцією України та законами нашої держави [5]. Охорона та захист прав людини є важливими у соціальній роботі, оскільки завдяки забезпеченню прав клієнта, допомозі у складних життєвих обставинах задовольняються його потреби.

Питання, пов'язані із громадянською освітою, правовою обізнаністю населення, досліджували О. Дзюбенко, О. Євмешкіна, І. Іванюк, О. Овчарук, А. Терещенко та ін. Науковці І. Ковчина, О. Лісовець, Ж. Петрочко вивчають засади та практику реалізації соціально-правового захисту у соціальній роботі. Так, О. Лісовець трактує соціально-правовий захист як комплекс заходів з боку державних та недержавних соціальних інститутів щодо забезпечення оптимальних умов життя, задоволення потреб, можливості реалізації своїх прав особистості, різних соціальних категорій і груп [4].

Відповідно до Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, громадянська освіта – це освіта на основі національних та загальнолюдських цінностей, спрямована на формування та розвиток громадянських компетентностей, які надають особі можливість реалізовувати і захищати права та свободи людини і громадянина, відповідально ставитися до прав та громадянських обов'язків, дотримуватися їх, відігравати активну роль у суспільному житті з метою захисту демократії і верховенства права, а також на усвідомлення громадянами, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ [3]. У Концепції наголошується, що громадянська освіта має охоплювати не тільки молодь, а й дорослих, і що однією з форм її реалізації є неформальна освіта через громадські організації. Для соціальної роботи це прямо вказує на необхідність партнерства соціальних служб з громадськими організаціями. Крім того, Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016–2020 роки, яка передбачала навчання державних службовців взаємодії з громадськістю, а також проведення просвітницьких заходів [6].

Щодо міжнародних документів, підґрунтям до розвитку громадянської освіти є Рекомендації Європейського парламенту та Ради ЄС 2018 року щодо

ключових компетентностей для навчання протягом усього життя, де громадянська компетентність визначена як здатність діяти на основі прав людини та демократичних цінностей.

Як вважає О. Євмешкіна, громадянська це навчання та виховання на основі національних і загальнолюдських цінностей, спрямоване на формування громадянських компетентностей, серед яких – знання прав і обов'язків, здатність до критичного мислення, відповідальність, участь у прийнятті рішень [1]. Для соціальної роботи це означає, що фахівець повинен не просто призначити допомогу, а навчити людину орієнтуватися в системі соціального захисту: знати, які послуги їй гарантовані законом, куди звертатися в разі порушення прав, як оскаржити неправомірну відмову, як об'єднуватися з іншими отримувачами послуг для колективного впливу. Таким чином, громадянська освіта дає додаткові можливості особам, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», до основних напрямів державної політики у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю належить сприяння громадським організаціям, іншим об'єднанням громадян, фізичним особам у реалізації ними власних соціально значущих ініціатив і проєктів у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; розвиток та підтримка волонтерського руху у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю [2]. Як видно із Закону, у межах соціальної роботи надається можливість громадянської активності клієнтів, підтримка їхніх соціальних проєктів та ініціатив.

На основі теоретичного аналізу проблеми можемо констатувати, що ключовими елементами застосування громадянської освіти як інструменту соціально-правового захисту є такі:

– формування правової культури та правосвідомості населення. Людина, яка тривалий час перебуває в кризовій ситуації, часто сприймає будь-які дії публічних службовців як належне, не знає своїх прав на пільги, субсидії, соціальні послуги. У свою чергу громадянська освіта дає чіткі знання, де прописано право на соціальний захист (Конституція, закони «Про соціальні послуги», «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» тощо), які механізми його реалізації (наприклад, звернення, адміністративний позов, суд);

– розвиток критичного мислення та медіаграмотності. В епоху інформаційних війн та поширення фейків особливо важливо, щоб клієнти соціальної роботи вміли відрізнити достовірну інформацію від маніпулятивної, не піддавалися на провокації, перевіряли нормативно-правові акти;

– мотивування громадянської активності та участі дітей, молоді та дорослого населення. Завдяки знанням про форми участі, такі, як громадські слухання, петиції, місцеві ініціативи, гуртові звернення, клієнти, які не проявляли активності, можуть самі ставати ініціаторами змін у своїй громаді, домагатися створення нових соціальних послуг або покращення наявних;

– громадянська освіта дає можливість соціальна інтеграції населення та усвідомлення відповідальності. Коли людина розуміє, що вона не лише має права, але й несе обов'язки, зокрема, виконувати умови договору про надання соціальних послуг, сприяти своїй реабілітації і шукати роботу, вона стає більш мотивованою до позитивних змін;

– компетентності з громадянської освіти дають можливість клієнтам фахівців соціальної роботи здійснювати безпосередній захист прав у соціальній сфері через оволодіння навичками ефективної комунікації з державними

установами, написання скарг, використання механізмів безоплатної правової допомоги.

Таким чином, громадянська освіта постає як ключовий інструмент трансформації самої філософії соціальної роботи – від патерналістської моделі допомоги бідним до моделі розширення можливостей, у якій клієнт є рівноправним партнером, а соціальний працівник – фасилітатором, тренером, представником інтересів. Інвестування в громадянську освіту клієнтів соціальних служб є внеском у зменшення їхньої залежності від системи, у їхню автономію та гідність. Саме цей підхід дозволяє досягати стійких результатів, адже коли людина сама стає здатною відстоювати свої права, вона перестає бути «вічним клієнтом» і перетворюється на громадянина. Саме це є кінцевою метою як громадянської освіти, так і соціальної роботи, що ґрунтується на цінностях демократії та прав людини.

Список використаних джерел

1. Євмешкіна О. Л. Громадянська освіта як механізм залучення громадськості до прийняття державних стратегічних рішень в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2019. Т. 30 (69) № 5. С. 44–48. DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.5/08> (дата звернення: 21.03.2026).
2. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата звернення: 21.03.2026).
3. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 1710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.03.2026).
4. Лісовець О. В. Формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників: монографія. Київ; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2018. 344 с.
5. Петрович Ж. В. Основи соціально-правового захисту особистості: навч. посіб. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2009. 320 с.
6. Указ Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення: 21.03.2026).